

**Тақырып 5. Өнімді өндіруге
және өткізуге кеткен
корпорацияның шығындары
және оларды қаржыландыру**

- Кез-келген өнім (тауар, жұмыс және қызмет) өндіріс шығындарды анықтаумен байланысты.
- Шығындар – бұл активтердің азаюы (материалдардың, ақшалай қаражаттардың) немесе міндеттемелердің өсуі (көп жағдайда кредиторлық қарыздар).
- Экономикалық мазмұнына қарай барлық шығындарды үш топқа бөлуге болады:
 - -табыс алумен байланысты шығындар;
 - -табыс алумен байланысты емес шығындар;
 - -міндеттеуші шығындар

- Кез-келген корпорацияда өндірістік шығындар келесі негізгі үш топқа топтастырылады:
- капиталдық сипаттағы шығындар немесе инвестициялық шығындар /негізгі және айналым капиталының өсіміне болған/, яғни өндіріс процесін кеңейтуге бағытталған шығындар;
- өнімнің өзіндік құнына жатқызылатын ағымды қызметпен байланысты шығындар /өнімді өндіруге кеткен шығындар, тауарларды, дайын өнімді сату шығындары/;
- әлеуметтік-мәдени іс-шаралар шығындары;

- Үшінші топтардағы шығынға корпорациядағы көптеген әлеументтік-мәдени іс-шаралар шығындары, яғни түрлі санаторийлер, мәдениет үйлері, демалыстар, сондай-ақ, жұмыскерлердің квалификацияларын жоғарылату және тағы басқалар жатады. Қаржыландыру көзі – корпорацияның таза кірісі болып табылады.

- Сонымен қатар шығындарды келесі түрлерге де бөлеміз:
- Тұрақты шығындар - өндіріс көлеміне байланысты болмайды. Оған құралдардың құны, корпорацияның міндеттемелері, амортизациялық аударымдар, күзетшілер еңбек ақылары, жал төлемі, басқару персоналының еңбек ақысы және т. б. жатады.
- Тұрақсыз шығындар - өндірілетін өнімнің көлеміне байланысты болады, яғни шикізат, материалдар, жұмыскерлердің еңбек ақысы және тағы басқалар.
- Тұрақты және тұрақсыз шығындардың сомасы корпорациядағы жалпы шығындарды құрайды.

- Өндірістік шығындар сонымен қатар басқа да белгілері бойынша топтастырылады.
- Өндіріс көлеміне байланысты шығындар **шартты-тұрақты** және **шартты-өзгермелі** болып бөлінеді.
- Сонымен бірге өндіріс процесіне қатыстылығына байланысты шығындар **өндірістік** (өндіріс процесі барысында пайда болған) және **өндірістік емес** (өнімдерді, жұмыстарды, қызметтерді өткізумен байланысты, бірақ сатып алушылармен өтелмейтін) деп бөлінеді.
- Шығындардың міндеті бойынша **негізгі** (кез-келген жағдайда болады) және **үстеме** (өндірісті ұйымдастырумен байланысты шығындар) деп жіктеледі.
- Өндірілген өнімнің (жұмыстың, қызметтің) өзіндік құнына қосу әдісіне қарай шығындар **тікелей** және **жанама** шығындар деп бөлінеді.

- Өнім (тауар, жұмыс және қызмет) өндіру және оны өткізу шығындары кәсіпорынның барлық шығындарының ең үлкен үлесін құрайды. Олар өнім өндіру процесінде негізгі құралдар, шикізат, материалдар, құрастырушы бұйымдар, жанармай мен энергияны, еңбекті пайдаланумен байланысты шығындардан және т.б. шығындардан қалыптасады.
- Бухгалтерлік есептің №7 “Тауарлы-материалдық босалқылардың есебі” стандартына сәйкес өнімнің өндірістік өзіндік құнын қалыптастыратын шығындарды жоспарлауда, есепке алуда және талдауда оларды топтастырудың келесі түрлері қолданылады: пайда болу орны, өнім (жұмыс, қызмет) түрлері және шығын түрлері бойынша.

- Өндірілетін өнімнің (тауардың, жұмыстың және қызметтің) өзіндік құнын құрайтын шығындарды экономикалық мазмұнына сәйкес келесі элементтер бойынша топтастырылады:
- -материалдық шығындар;
- -еңбекақы шығындары;
- -еңбекақыдан аударылатын аударымдар (әлеуметтік салық);
- -амортизация;
- -басқа да шығындар.

- Әдетте Қазақстандық корпорациялар үшін шығындаркелесі ретпен қалыптасады. Егер жалпы шығындардың барлығын 100 пайыз деп алсақ /шамамен/,
- Материалдық босалқылар 52,4 пайыз
- Еңбек ақы – 19 пайыз
- Басқа да шығындар – 17,3 пайыз
- Салықтар мен төлемдер – 3 пайыз
- Негізгі құралдардың тозуы және материалдық емес активтердің амортизациясы – 8,3 пайыз

- Отандық тәжірибеде өндіріс шығындары экономикалық элементтері бойынша жоспарланады. Шығындарды элементтері бойынша жоспарлау өндіріс шығындарының сметасы бойынша жүзеге асады.
- Өнім өндірісі шығындарын жоспараумен өткізілген өнім шығындарын жоспарлау байланысты. Өткізілген өнім шығындарының жоспарлы шамасы келесі формуламен анықталады:
 - $Шө = Қж.б. + ӨҚ - Қж.с.$
- мұндағы: Шө - жоспарлы өзіндік құнмен өткізілген өнім шығындары;
- ӨҚ - өнімнің жоспарлы өзіндік құны;
- Қж.б – өткізілмеген өнімнің жыл басындағы нақты өзіндік құны бойынша қалдығы;
- Қж.с - өткізілмеген өнімінің жыл соңындағы жоспарлы өзіндік құны бойынша қалдығы.

- Корпорациядағы өнімді өткізу келесі формуламен анықталады:
- Өнімді өткізу = жоспарлы жылдың басындағы өткізілмеген өнім қалдығы + алдағы жылда шығаруға жоспарланған тауарлы өнім – жоспарлы жылдың аяғындағы өткізілмеген өнім қалдығы;
- Осыған орай, өнімді өткізу көлемі корпорацияда келесі ретпен анықталады:

$$C_{\text{өө}} = C_{\text{к1}} + C_{\text{тө}} - C_{\text{к2}}$$

- Мұндағы: $C_{\text{өө}}$ - өнімді өткізу көлемі;
- $C_{\text{к1}}$ – есепті жыл басындағы өткізілмеген өнімнің қалдығының көлемі;
- $C_{\text{тө}}$ - тауарлы өнімнің толық жоспарланған өзіндік құны;
- $C_{\text{к2}}$ – жоспарланған мерзім соңына өтпейтін дайын өнім қалдығының жоспарлы өзіндік құны.

- Жоспарлы мерзім соңына өтпейтін өнімнің қалдығының өндірістік өзіндік құны келесі формуламен анықталады:

- $C_{\text{қ}} = C_{\text{тө}} \text{ IV тоқсан} / 90\text{күн} * N$

- $C_{\text{тө}}$ IV тоқсан – төртінші тоқсанның тауарлы өнімінің өндірістік өзіндік құны;
- N – артық күндер саны;

- Корпорацияда өнімнің өзіндік құнын калькуляциялаудың келесі әдістері қолданылады:
- **Абзоршен-костинг** - өткізілген өнім мен қоймадағы өнім қалдығы арасындағы барлық шығындарды бөлумен байланысты өнімнің өзіндік құнын есептеу әдісі;
- **Директ-костинг** – барлық шығындарды тұрақты және тұрақсыз деп бөлу арқылы өнімнің өзіндік құнын есептеу әдісі.
- Бірінші әдіс келесі жағдайда қолданылады: корпорацияда тек бір ғана өнім түрі ғана өндірілсе немесе аз көлемде, бірақ бірнеше өнім түрі өндірілсе;
- Екінші әдіс басқару есебінде қолданылады.

Өнімнің өзіндік құнының түрлері

Өнімнің өзіндік құныны (жұмыс, қызмет)

**ӨЗІ
НДІ
К
ҚҰН**

Қосылған шығындардың толықтығына байланысты

цехтік

өндірістік

толық

Өнім дайындығының деңгейіне байланысты

Жалпы өнім

тауарлық өнім

Өндірілген өнім көлеміне байланысты

Өнім бірлігі

Өндіріс көлемі

Жедел қалыптасуына байланысты

нақты

жоспарлы

Өзіндік құнның түрлері:

- 1. Цехтік (кәсіпорынның өндірістік бөлімшесінің өнім өндіруге кеткен шығындары)
- 2. Өндірістік (өнімді даярлаумен байланысты барлық шығындардың жиынтығы)
- 3. Саудалық (өнімді сату б/ша шығындарды қосады)
- 4. Толық (өнімді өндіру мен өткізуге кеткен шығындар)